

Matányi Marcell¹

Egy inszurgens peranyag dilemmája: a hadijog eszköze lehet-e az erkölcsi nevelésnek?²

The Dilemma of an Insurgent Criminal Case: Can Military Law Be a Tool For a Moral Education?

Absztrakt

A francia forradalmi háborúk, a harmadik koalíció 1805-ben bekövetkezett veresége pedig különösen, arra ösztökölték a kontinentális hatalmakat, hogy a francia modell alapján újragondolják hadkiegészítési rendszerüket. A Habsburg Birodalom a kihívásokat a Landwehr intézményének létrehozásával kívánta megoldani. A Magyar Királyság területén kézenfekvő megoldást jelentett a generális inszurrekció intézményének fejlesztése. A regularizációs folyamat sikerességéhez kerestem dolgozatomban példákat. Az 1801-ben lezajlott Vitay-per anyaga bizonyítéka annak, hogy a Magyar Királyság az exercitus hungaricus folytonosságát kívánta a generális inszurrekció modernizációjába beleoltani. De vajon lehetséges-e a hadijog érvényesítésével az erkölcsi nevelést is megvalósítani?

Kulcsszavak: generális inszurrekció, inszurgens szabályzat, katonai erények, erkölcsi nevelés, 1808-as törvények

Abstract

The French Revolutionary Wars, and the defeat of the Third Coalition in 1805, encouraged the continental powers to rethink their military recruitment system based on the French model. The Habsburg Empire wanted to solve the emerging challenges by

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Hadtörténelem Tanszék, e-mail: matanyi.marcell@uni-nke.hu

² A dolgozat a 2025 tavaszán a *Hadtudomány és a 21. század* HDI-konferencián elhangzott, *Az 1809-es inszurrekció törvényi keretei* című előadás írásos anyaga.

establishing the institution of the Landwehr. In the territory of the Kingdom of Hungary, the obvious solution was to develop the institution of general insurrection. In my thesis, I looked for examples of the success of the regularisation process. The "Vitay" court case of 1801 is evidence that the Kingdom of Hungary wanted to instill the continuity of the exercitus hungaricus in the modernisation of the general insurrection. But can the morale of soldiers be raised with such criminal cases?

Keywords: general insurrection, insurgent regulations, military virtues, moral education, laws of 1808

„Bálványjai hónyi szokása s teleki,
Szabadságnál jobb az aranybulla neki,
S tán ez a magyarok nagy és erős istene,
Hogy se vas, se manifestum nincs ellene.”³

Bevezetés

Az 1648. október 24-én megkötött vesztfáliai béke lezárta a harmincéves háborút, de ennél sokkal jelentősebb eredményt is felmutathatott: egy új világrend szerint pacifikálta Európát és ratifikálta azokat a jogviszonyokat, amelyekhez az öreg kontinens hosszú időre tartani kívánta magát. A zsoldoshadseregek ideje leáldozóban volt, az erőkiegészítésben egyre nagyobb teret kapott a politikai manőverezés.⁴ Az európai birodalmak gazdasági erősödése lehetővé tette az állandó hadseregeket fenntartó fiskális katoná államok kiépülését.⁵ Az erődemonstráció alapja a 18. század végére, Európa-szerte a regularizált birodalmi hadsereg lett. Ennek uniformizált működése egy hosszú folyamat eredménye, amely az ezredtulajdonosi rendszeren át a központosított haditanácsokig vezetett.⁶

A következő hadreformot a francia forradalmi törvénykezésben alakot öltő eszmetörténeti változások idézték elő. A politikai térben egyre aktívabb francia polgárság, valamint az ipari forradalom következményeképpen erőre kapó francia ipar kitermelte az öreg kontinens első olyan tömeghadseregét, amely már a társadalom széles rétegeinek katonai mobilizációjával operálhatott. Ehhez azonban már szükség volt olyan állami törvénykezésre, amely túlmutatott a 18. század végére olyannyira jellemző fiskális katoná államok centralizált udvari politikáján. Az adózó társadalom egyre szélesebb köre kívánta képviseltetni magát a politikai corpusokban. Európa polgárosodó társadalmá olyan törvényeket kívánt, amelyek biztosítják nemzeti jogait és tisztazzák osztályrétegük kötelességeit. A francia forradalom politikai elitje az alkotmányozás mellett feladatának tekintette a hadsereg reformját is, amelynek gyors ütemezésére az 1792 óta zajló koalíciós háborúk kényszerítették.

A nemzettudat-alapú birodalomépítési modellt a Habsburg Birodalom sem hagyhatta reflektálatlanul, főképpen, hogy a bécsi udvar 1740-től kezdve intenzíven

³ Pálóczi Horváth Ádám: *Vissza-mars a francoknak*, 1813.

⁴ WESS 2020: 255.

⁵ KENYERES 2021: 763.

⁶ NAGY-L. 2013: 45.

dolgozott az etnikailag sokszínű tartományok birodalomtudatú összekovácsolásán. Joseph von Sonnenfels (1732–1817), Mária Terézia tanácsosa 1771-ben kiadott *A haza szeretetéről* című értekezésében így fogalmaz:

„A boldogság, melyben azon a földön részesülünk, amely ily (egységes) törvények oltalma alatt áll, ily kormányzat révén, ily polgárok alkotta társadalomban – mindez olyasféle kötődést ébreszt, mi alapját adja a haza iránti szeretetünknek. Ám ehhez társulnia kell még abbéli meggyőződésünknek, hogy ily boldogságra nem lelhetünk sehol máshol, semmilyen más törvény vagy kormányzati forma oltalmában vagy állampolgár társaságában. Minden veszteségben, mit a haza szenved el, saját veszteségünket látjuk; minden nyereségében saját nyereségünk gyarapodását érezzük. E nyereségek elvesztésétől való félelem arra sarkall bennünket, hogy nagy tettvággyal vegyük fel a harcot a haza védelmében.”⁷

Noha az állampolgár (*Staatsbürger*) fogalma a 18. század utolsó harmadában még nem különül el az alattvaló (*Untertanen*) definíciójától, a Habsburg Birodalom államelméleti munkáiban és törvénykezésében is felismerhetjük az „értelmiségi középosztály” egyre jelentősebb bevonását a politikai életbe. Ennek eredménye az 1811-ben kiadott polgári törvénykönyv, az *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, amely új alapokra helyezte az Osztrák Császárság birodalmi gondolkodását.⁸

Boda Mihály eszmetörténeti monográfiájában rámutat a polgári társadalom és a katonai lét kölcsönhatására. Úgy fogalmaz, hogy a *katonai erények vizsgálatát nem lehet kizárólagosan a katonai életre korlátozni*. Ugyan a katonaeтика elsősorban a katonai tevékenységekből nyeri nyersanyagát, de az általános etika is hatással lehet alapvetéseire.⁹ A 19. század elején a francia forradalom hatására változó katonai erények reguláris keretek között tartása kihívást jelentett a kor hadseregei számára: a személyes kezdeményezőkészség, a politikai véleménynyilvánításra való nyitottság ugyanis szöges ellentétben álltak a 18. században megszokott katonaképpel. A jelenség gyökerei természetesen a „felvilágosodás korszakának” edukációs folyamatáig nyúlnak vissza, amikor az emberi tudat hatalma megkérdőjelezte és átértékelte a korábbi évszázadok feltétlen lojalitásigényét. A 17–18. században kialakult harmadik rend immáron tudatalapon kötődött mikro- és makrokörnyezetéhez, ezáltal átalakulásra sarkallva az államok gazdasági és politikai struktúráját is.¹⁰ „Nem azáltal különbözünk a dogmatizmustól, hogy az abszolútumban, hanem azáltal, hogy a tudásban állítjuk a gondolkodás és a létel abszolút egységét, és ezáltal az abszolútumnak tudásbeli, a tudásnak pedig abszolútumbeli létét”¹¹ – állítja Schelling (1775–1854) 1809-ben, a német nemzettudat szellemi megalapozásának időszakában. Ezzel egyfajta tisztázatot adott annak a szellemnek, amely a *harmadik rend* szerepvállalását irányítottan terelte a politika és a hadügy irányába. A polgári átalakulásban előtérbe került nemzeti közösségek egyre nagyobb szerepet kívántak vállalni a saját környezetük, államrendjük és világnézetük alakításában. A 18. század

⁷ JUDSON 2024: 65.

⁸ JUDSON 2024: 56.

⁹ HAHNER 2021: 176.

¹⁰ SZÜCS 1983: 105.

¹¹ HEIDEGGER 1993: 103.

elején még olyannyira erős felekezeti alapú társadalomfelosztás a század végére új fogalomként alkotta meg a *nemzet* összetartó erejét, így kényszerítve ki az állam *corpus politicusának* bővítését.

A társadalmi változás természetes velejárójaként az *állam* fegyveres erejében beálló lassú változás is elkerülhetetlenné vált. A 19. század első éveiben – az 1805-ös, harmadik koalíciós vereség után különösen – Európa államai a francia minta tanulságait és hatásait vizsgálva igyekeztek megreformálni haderejüket, ezzel számos társadalomszervezeti és gazdasági kérdést is felvetve önmaguk számára. Európa jogrendje a francia koalíciós háborúk (1792–1815) idején nem rendelkezett olyan átfogó, államok fölött álló jogszabályrendszerrel, amely előírta volna a hadviselő felek lehetőségeit vagy kötelezettségeit. Ennek ellenére létezett olyan erkölcsi, vagy inkább etikai rend, amely az azonos osztályokból származó katonatisztek egymás iránt mutatott társadalmi lojalitásában gyökerezett, és egyfajta civil életből származó „öröklött magatartásformaként” jelent meg a 18. századi tiszti iskolákban.¹² Ezek az intézmények teret adtak a tiszti állomány egységes tudást kialakító képzésének, valamint formába öntötték a „hivatásos tiszt”, a birodalom és az uralkodó iránt tanúsított, elvárt magatartását és erényeit. Ugyanez a *regularizálódás* zajlott le a legénységi állomány képzésében is. Ennek köszönhetően a tiszt – kerüljön bármely alakulat élére bármelyik művelési területen – tudta, mit várnak el tőle tisztjei és katonái, valamint hogy ő mit várhat el a katonáitól.

Dolgozatomban a regularizációs folyamat két, egymástól nem elkülöníthető alappillért vizsgálom meg, amelyek a 18–19. századi Európa legtöbb államában befolyásolták a társadalom militáris mobilizációját, valamint önvédelmi képességeit, amellyel hatást gyakoroltak saját hadkiegészítési rendszerükre. Ez a két alappillér a hadijog érvényesítése, illetve az egységesnek vallott katonai erények megkövetelése a mobilizált területvédelmi ezredek soraiban. A két pillér jelentősége elhanyagolhatónak tűnik a kiállított alakulatok harcértékének vizsgálata mellett, azonban ezt annak érdekében teszem, hogy egy újabb szempontot emeljek be az összetett kérdésbe: mennyire tekinthető az 1809-ben kiállított inszurrekció modernizációjára irányuló törekvés sikeresnek? A vizsgálat apropóját egy 1801-ben lezajlott Heves vármegyei inszurgens pere szolgáltatja, amely anyagon keresztül bemutatható a generális inszurrekció során mozgósított alakulatok regularizációs törekvése. Dolgozatomban tehát a következő kérdésekre keresek választ:

1. A hadijog általános érvényesítése megjelent-e a mobilizált generális inszurrekció alakulatainál?
2. Előkerültek-e az ügyiratban olyan egységesnek vallott katonai erények, amelyek betartása az inszurgensek feladata volt?
3. Eszköze lehet-e a hadijog az erkölcsi nevelésnek?

¹² BODA 2021: 10.

A hadijog és az erkölcsi nevelés összefüggései

Az európai jogalkotás a 19. század elején nem ismert olyan nemzetek közötti egyezséget, amelynek betartására akár humanitárius vagy örökségvédelmi okból, vagy akár az emberiség nevében hivatkozni lehetett volna a háborús cselekedetek és katonai műveletek értékelése vagy békekötések ratifikálása alkalmával. Az első modern békealkotásnak tekintett vesztfáliai béke csak előképe volt a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszusnak (1814–1815). Az európai államok napóleoni háborúkat lezáró „békecsinálása” korábban nem tapasztalt módon megpróbált nemzetközivé tenni gazdasági és társadalmi kérdéseket. A polgárosodás folyamatának irányított alakítása, vagy az európai gazdaság egyensúlyba helyezése egyaránt fontos témák voltak. „Ismétlem, Európa érdeke a törvény” – Talleyrand levelezése szerint ez a kulcsmondat hangzott el a francia diplomata és I. Sándor orosz cár között egy megbeszélés alkalmával. A megjegyzés a párizsi békét aláíró nagyhatalmaknak szólt, akik az egész kontinenst érintő kérdéseket akartak megvitatni a bizottságok bevonása nélkül. A kritika lényegi része, hogy a mindenkit érintő kérdésekben kizárólag arra rendelt, soknemzeti bizottságok előkészítő munkája után lehet döntést hozni.¹³ Ez az elv újszerűen hatott a „civilizált államok” nemzetközi jogrendjére. A koalíciós háborúk során okozott veszteségek azonban csak az államokon belül lettek elszámolva vagy elszámoltatva. A katonaság által elkövetett bűncselekményeket (például a megszállt lakosság terrorizálása, fosztogatások, nemi erőszakok, népirtások) az államok haderejének belügyeként, mi több, a háború természetes velejárójaként fogták fel. Ennek következtében az 1792 óta Európa-szerzte elkövetett kegyetlenségek (csak a legszembetűnőbb példákat kiemelve: vendée-i népirtás, spanyol gerillaháború, tiroli terrorakciók) nem kerültek a nemzetközi pacifikáló jogalkotás látóterébe. Secher francia történész munkájában megjegyzi, hogy a Vendée területén történt katonai akciók mentegetésére minden Thermidor utáni kormányzat rászorult, de általában szükséges rosszként könyvelték el a tudatos és tervezett népirtás eseményeit. A civil lakosság ellen végrehajtott terrorakciók a napóleoni háborúk egésze során jelen voltak, amely jelenségben a katonai és hadi erkölcsök változását is megfigyelhetjük.¹⁴

A katonai büntetőjog részeként a katonai büntetés-végrehajtási jog fő célja, hogy a felelősségre vont katonákkal szemben érvényesítse a kiszabott szankciót. Vagy még inkább, a szolgálatban tartott katonákat úgy nevelje, hogy katonai kötelezettségüket a büntetés letelte után megfelelően tudják ellátni – írja Hautzinger Zoltán.¹⁵ A Habsburg Birodalom területén a katonai törvényeket Mária Terézia 1754-es törvénykönyve szabályozta, amely engedélyezte a kényszervallomás kínzással megszerzését, valamint szabályozta a fellebbezés lehetőségének módzatait. Az 1737-ben kiadott *Gerichtszwang der Regimente* című rendelet mindeközben előírta, hogy minden ezred tisztikarában kellett hogy legyenek jogi végzettséggel rendelkező tisztek, akik a hadbírói feladatot az ezred ügyeiben elláthatták. A Magyar Királyság 1715 óta állított reguláris ezredeket a császári-királyi haderőbe, így a Habsburg uralkodók törvénykezési gyakorlata a magyar hadijog szerves részévé vált.¹⁶

¹³ ZAMOYSKI 2015: 290.

¹⁴ SECHER 2023: 276.

¹⁵ HAUTZINGER 2011: 14.

¹⁶ HAUTZINGER 2011: 33.

Ahogy napjainkban, úgy a francia koalíciós háborúk korában is, a katonai kiképzés az egymáshoz szorosan kapcsolódó foglalkozásokon, az ezekhez illeszkedő szolgálati feladatokban, valamint a napi kiképzési időn túli tevékenységekben zajlott. Mindez jelentette a bevonultatott személyek katonává válásának kiképzési folyamat-jellegét. A kiképzési anyagot indokolt és befogadható nagyságrendű részekre osztva dolgozták fel. A képzési egységek tervszerűen egymásra épültek, így a foglalkozások között tervezett kontinuitás volt. A *kiképzési folyamat* alatt az 1800-as években is egy meghatározott tananyagrészt feldolgozásának célszerű, tervszerű és szakaszos rendjét érthetjük, amely során az ismeretek elsajátítása, a készségek és jártasságok kialakítása és a katonai élethez, valamint a harctéri helytálláshoz szükséges képességek és erények fejlesztése történt.¹⁷

A módszertan akkor lehetett sikeres, ha a kiképzett katonává válása során minden érzékszervével bevonódott a tanulásba, így képzelete is könnyebben készült fel a harctéri körülmények között rá váró feladatokra és pszichológiai megterhelésre. A kiképzés rendjét a 18. század során is ezen elvek mentén alakították ki, igaz, a *drillrendszer* első-sorban a mozdulatsorok automatizálását, mintsem a kezdeményező-készség elsajátítását szorgalmazta. A reguláris hadseregek és a vonalharcászat megjelenésével egyre szigorúbb drillek kerültek előtérbe: a katona elsődleges feladata az alakzat tartása és a fegyelmezett parancskövetés volt. Ezt írták elő a szabályzatok is, amelyek a 17. századtól kezdve képezték a katonai élet alapját, így a regularizálás kulcsát. A *vigyázás* feladatai olyan katonai erényként jelentek meg, amelynek gyakorlása egyszerre szabott keretet katonának és katonai vezetőnek. A 18. század hierarchikus társadalmi rendje értelem-szerűen leképződött a hadsereg szervezetében is.¹⁸ Közvitétől és tisztától egyaránt feltétlen engedelmességet vártak el a regulák és a társadalmi etikettek is. Az erkölcsi rend megsértéséért a katona komoly testi fenyítésre számíthatott.

A francia forradalmi háborúk hatására természetesen nemcsak a merev társadalmi hierarchia, de a hadsereg, valamint a tiszt állomány összetétele, ezzel párhuzamosan pedig annak gondolkodásmódja is megváltozott Franciaország hadászati és harcászati alapelveiben. Az öreg kontinens többi állama, ha a polgárosodott Franciaország társadalmi átrendeződést nem is, de a katonai újításait mindenképpen igyekezett meghonosítani saját hadseregében. A 19. század elejének katonai erényei között új értelmet nyert a bátorság, a becsület és a hűség, hiszen tartalmuk a polgárosodás rendezőeszméje, a *haza* és a *nemzet* fogalmai köré szerveződött. A tisztek kiemelt erényévé vált a gondoskodás, amennyiben a hadsereg – legalábbis elméletben – igyekezett leképezni egy polgári állam társadalmi szerkezetét. A tiszt a gondoskodó atya, míg a közvitéz az odaadó fiúk lettek. Az elméleti modellváltás természetesen nem tudatos átalakítás eredménye a kelet-európai államokban, ugyanis a felülről szerveződő hadreformok nem a társadalom szövetét, csak az állam katonai rezisztenciájának növelését kívánták elérni. Hasonlóan történt ez a Habsburg Birodalom császári-királyi hadseregében is. Érdeemes megfigyelnünk a társadalom szélesebb rétegeinek mobilizálásáról szóló európai rendeleteket. Míg a „francia alkotmányos” mintát követő államokban a nemzeti önvédelem egyik sarokköve lett a milíciarendszer,

¹⁷ KOVÁCS–MARTINKÓ–BÁRDOS 2002: 35.

¹⁸ BODA 2023: 96.

addig a továbbra is centrális kormányzásra törekvő monarchiák csak félve mobilizálták saját lakosságukat. A porosz Landsturm és az osztrák Landwehr, valamint a magyar Insurrekció is esetleges kísérletek voltak az államok önvédelmi rendszerének kiszélesítésében. Az államok a középosztályhoz tartozókat szólították meg, akik rendelkeztek azokkal a jóléti elemekkel (saját tulajdon, rendezett szociális körülmények), amelyek révén az állam remélhette hűségüket.¹⁹

A Magyar Királyság katonái számára a 18. században új katonai erénycsokor jelent meg az indirekt hadviseléshez szükséges erkölcsi tényezőkkel: ezek között előtérbe került a becsületességgel szemben a fortély, az éberség és a személyes bátorság.²⁰ A Habsburg–Lotharingiai Károly (1771–1847) által 1806-tól bevezetett hadügyi reformok francia mintára próbálták átformálni a császári–királyi hadsereget. 1809-ben az Osztrák Császárság egyedüli ellenfélként marad hadseregével a Duna völgyében a legyőzhetetlennek tűnő Napóleonnal szemben. Ebben az évben a Habsburg Birodalom minden szervezési hiányossága megmutatkozott, a vereség hosszú távon befolyásolta a birodalom katonai gondolkodásmódját. A hadjáratban rendjelet szerző Radetzky így foglalta össze tapasztalatait:

„Ausztriában bármilyen háború kezdetekor hiányzik a célhoz vezető eszköz. A hadszíntérre vonuló sereg vagy nem elég erős, vagy nincs eléggé felszerelve, vagy idegen a parancsnoka. A háború alatt időlegesen képes remek teljesítményt nyújtani, amit kifulladás követ. Megvív ragyogó győzelmeket, de sohasem tud egy teljes hadjáratot ugyanazzal a hősiességgel megkezdeni és be is fejezni. Valamennyi, a csapatok bátorságával kiharcolt győzelem után a haderő gyenge ahhoz, hogy a csatával elért eredményt az ellenfél megsemmisítésével fejezze be. Sem üldözésre, sem bekerítésre nem alkalmas. A végső, csatátéren elszenvedett döntő kudarc után pedig vagy meneküléssel vagy a fegyverszünettel kísérli megtartani maradék állományát. Ausztria katonai rendszere sohasem a háborúra, hanem mindig csak a békére összpontosított. A hadvezetés érdeke, hogy élvezze a béke hasznát, a háború zavarná a működésében...”²¹

Talán ez az oka, hogy a 19. század beköszöntével az egész Habsburg Birodalom területén felgyorsul a hadtudomány fejlődése: elemző művek tucatjai látnak napvilágot német és magyar nyelven is, amelyek célja, hogy a francia hadi tapasztalatokat meghonosítsák a császári–királyi hadseregben. Ezen munkák egyértelműen jelzik a császári–királyi haderő tisztképzésének korszerűségét és tudományosságát, amely a változékony politikai helyzettől függetlenül is tudta feladatát – a lehetőségekhez mérten – igényesen végezni.²²

A pozsonyi országgyűlés által elfogadott, 1808-ban kiadott inszurgens szabályzat hadászati és harcászati szempontból is a könnyű gyalogos és lovas csatározást tette követendő példaképpé a generális insurrekcióban részt vevők számára. Az 1808-as inszurgens szabályzat kiképzési anyagának átfogó ismertetéséhez össze kell vetnünk Károly hadreformjának egyes pontjaival és József nádor insurrekcióról szóló rendeletével.

¹⁹ FORGÁCS 2020: 60.

²⁰ BODA 2021: 34.

²¹ Josef Radetzky levele Lichtenstein hercegnek az 1809-es koalíciós háború során. In Bencze László (2005): *Napoleon bécsi hadjárata 1809*. Budapest: Hadtörténelmi Levéltár, 192.

²² Ács 1995: 79.

Ez a három iratanyag ugyanis kirajzolja azt a kiképzési struktúrát, amelyben az insurgens közvitézek és tisztek szocializálódtak a katonai szolgálathoz.

„Szükséges tehát, hogy olyan ellenséggel, amely csatárokkal rendelkezik, hasonló fegyvernemet állítsunk szembe, csak az a lényeg, hogy helyes arányokat határozzunk meg; milyen erők legyenek azok az alakulatok, amelyeket a csatározáshoz használunk fel. Emellett azonban azt az alapelvet sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a csatárokként csak az erők kis részét szabad alkalmazni, a nagyobbik rész döntés céljából mindig zártan tartalékol maradjon. Ennek az arálynak a megállapítása a saját és ellenséges csapatok erejétől és nemétől, a tereptől, amelyen a harc lefolyik, egyszóval mindattól a helyzettől függ, amelyben vagyunk.”²³

A szabályzatok, összhangban a Károly-féle hadreformokkal, illeszkednek a 19. század elején elvárt „magyar nemzeti, katonai erények” identitását tápláló, indirekt hadviselés alkalmazására törekvő kiképzési struktúrához. Ez különösen megfigyelhető a lovasság tanítási szabályzatában, amely időtálló módon emel be a lovaglással és lótartással kapcsolatos szakkifejezéseket (például farmatring, kúnhatas) a néprnyelvből. Ugyanakkor a gyalogsági harcászat terén is megjelennek olyan kifejezések (például elszéledve, rajtahajtás), amelyek az új eljárásoknak megfelelően oktatták a közvitézeket. Számos ekkor születő katonai műszó a mai napig megtartotta érvényét (például igazodj).²⁴

A szabályzatok az *exercitus hungaricus*, a magyar katona ügyét szolgálva kívánták regularizálni a generális inszurrekciót. A folyamatnak kihagyhatatlan része volt az erkölcsi nevelés, amellyel a szabályzat a közvitéz lelkére és tudatára kívánt hatni. Így kerülhettek elő a haza és az uralkodó iránti hűség kulcsfogalmai, amelyek egyáltalán nem váltak el a kor katonapedagógiai paradigmájából.

„A Tisztek példája, és a Nemzet dicsőségének nevelésére serkentő érzékeny biztatás, a maga üdejében csudákat tehet. Ha taláztatna olyan ember, a ki rémülést okozó szókra fakadni merészelné, ez másoknak példájára ölettesen meg. Ha a föld fekvése megengedi, a dobszóra igen nagyon figyelmezní kell; az igazi Vitézség nem a kiabálásban vagy lármában áll; mert csak a nyugodt elszánás, a Commandó és a dobszóra való szoros figyelmezés vezethet győzedelemre. Minden Ezredes Fő és Altsízt arra vigyázzon, hogy minden rendetlenségnek azonnal eleje vetődjön. Az ütközet napja az a dicső szempillantás, amelyben a Hazának a legnagyobb szolgálatot lehet tenni. Nem kell a megtámadást várni, hanem azt elevenen meg kell előzni, sőt midőn a megtámadó ellenség közelget, egynehány jól intézett lövések után Bajonéttal kell azon rajta hajtani.”²⁵

Így rendelkezik a gyalogság számára készített szabályzat az ütközetről, ahol a leggyérteleműbben rajzolódik ki számunkra a regularizálódás törekvése: a tisztek feladata a rend fenntartása, a katonai erények betartatása és az ebben való példamutatás. A hadijog, valamint a katonai erkölcsi nevelés elválaszthatatlannak bizonyul a katonapedagógiában. A katonai erények láthatóan megjelölik az irányt a közvitéz

²³ Grundsätze 1806: 47.

²⁴ LÁZÁR 2024: 181.

²⁵ LÁZÁR 2009: 302.

számára, míg a hadijog keretet teremt az erények kibontakoztatására. E kettősség megjelenik a katonai szabályzatban, amely megtestesíti a mobilizált társadalmi rétegek feladatát, jogait és kötelességeit az állam védelmében.

Vitay György közvitéz perének tanulsága²⁶

A Heves vármegye levéltárában őrzött iratanyag egy hosszabb peranyagból fennmaradhatott vallomások gyűjteménye. A töredékben maradt iratot Kiss István (kapitány) és Stroßer József (zászlós) inszurgens tisztségviselők állították össze feltehetően egy századosi rendfokozatban szolgáló inszurgens tiszt vesztegetési pere kapcsán. A részletek egyelőre ismeretlenek előttünk, de a vallomások sorából kirajzolódik egy kisebb lopási ügy és az ahhoz kapcsolódó eljárás.

Az 1801. február 3-án történt lopás ügyében fogdára ítélték Vitay György közvitézt, aki az inszurgens század képviselői előtt tanúvallomást tett. Az eset a Heves vármegyei inszurgens gyalogezred kötelékében álló Csernovits Antal kapitány által vezetett században történt. Az ügy vizsgálata kapcsán február 7-én, a század parancsnoka elé idézték Tamásy András főhadnagyot, Győző Györgynét, Kotsis Julit és magát Vitay Györgyöt is. A bírói bizottság tagjai Tamásy András főhadnagy, Kömerliny János alhadnagy, Mártonfy Antal alhadnagy és Balassy Imre alhadnagy voltak. A perirat egyszerűen fest. Vitay György inszurgens közvitéz a pápai piacon, 1801. február 3-án 11.45-kor egy kalácsot lopott Kotsis Juli kalácsütőtől, akinek a szomszédjában piacozó Győző Györgyné erre felhívta a figyelmét. Kotsis Juli utána szaladt Vitaynak és köpönyege ujjából a lopott kalácsot előhúztta. A dulakodásra odasietett a téren ekkor átlóvalgó Tamásy András főhadnagy, és őrizetbe vette a lopással vádolt Vitay közvitézt. Vitayt a tanúvallomások és saját – nem kikényszerített – vallomása alapján fogdára ítélték.

A fennmaradt vallomásokból kitűnik, hogy az ügyben Csernovits Antal kapitány inkorrektül járt el, de ennek mikéntje és indoka nem szerepel a Vitay-ügy anyagában. Ezek alapján kirajzolódik, hogy a vallomásgyűjtemény tulajdonképpen Csernovits Antal korrupciós vagy vesztegetési peranyagának része, amely töredékességében is bepillantást enged a 19. századi Magyar Királyság egyik legfontosabb önvédelmi intézményének, a generális inszurrekciónak regularizációs törekvésebe. „Én, alább megírt Tekintetes Nemes Heves Vármegyei gyalog felkelő seregben lévő strázsamester, minden kényszerítés nélkül, és csupán előljáróimnak jó egyeségit fenttartó szeretetemtől viseltetvén: kötelességemnek tartottam tudtára adni tekintetes kapitány úrnak, hogy...”²⁷ veszi kezdetét Friglez Antal strázsamester vallomása, aki a per egy másik szakaszában már Csernovits ellen vall. A szövegezésből kitűnik az a katonai erkölcsi norma, amely a 18. század regularizációs munkájának olyannyira sajátja: a katona kötelességét a hadsereg egységének megőrzéséért és előljárói iránti hűségéből teszi. Hasonló motívumot fedezhetünk fel a peranyag egy korábbi szakaszában a lopás miatt elítélt Vitay vallomásában is: „Én [...] Vitay György, józan elmémrel és minden erőltetés

²⁶ Az iratanyag a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltárában található töredékes formájában. MNL, HVM. Nemesi felkelés iratai (1800–1801). IV-1/g.2. No. 9–13.

²⁷ MNL, HVM. Nemesi felkelés iratai (1800–1801). IV-1/g.2. No. 13.

nélkül vallom, most is úgy, mint az egész divízió előtt megvallottam...”.²⁸ Az egész alakulat előtt tett vallomás egyrészt magyarázatként szolgál a kiosztott büntetés viselésére, másrészt példaként szolgál az egész alakulat számára. Ilyen módon pedig fokmérője az alakulat regularizáltságának, hiszen a katonai törvények érvényesítése többé már nem az egyes tisztek kegyúri joga, hanem uniformizált keretek adta lehetőség és kötelesség. Az erkölcs szigorú betartatásának eszköze a katonai törvény, hogy ehhez hasonló „kujonságok és huncutságok”²⁹ az alakulaton belül ne történhessenek. Az 1801-ben lezajlott insurgens per anyaga rámutat a regularizálás fontosságára a Natio Hungarica számára. Míg a szabályzatban megfogalmazott és a kiképzés menete során elsajátított tudás arra készíti az insurgens katonát, hogy leleményes, kezdeményező és bátor legyen, a regula szigorúan bünteti a fegyelmi kihágásokat. Az insurrekció – másodvonalbeli, önvédelmi haderőként – a nemzeti érzelmek feltámasztásával törekedett mobilizálni a Natio Hungarica tagjait, ezért törvényi erővel tiltotta a testi fenyegetést, helyette központosított propagandával igyekezett a harci kedvet fokozni. Ennek megfelelően az 1801-es perirat is minden vallomásnál hangsúlyozza, hogy azt *honfiúi szeretetből, becsületből*, a tisztek iránti *hűség*ből teszi az illető, minden kényszerítő hatás nélkül. Jól látható, hogy Vitay perében, de a töredékekben megmaradt Csernovits-anyagban is a vádak alapja a katonai erények ellen történő kihágás. A dolgozat gondolatmenete és a központi forrásnak tekintett ügyirat alapján tehát a következő tanulságokat vonhatjuk le:

1. A generális insurrekció intézménye az 1715. évi törvényeket követően az *exercitus hungaricus* központi témája lett, hiszen a történelmi magyar alkotmányosság közvetlen katonai védelmezője maradt. Az ezt követő évszázad során az intézmény folyamatosan kereste megfelelő helyét a Habsburg és magyar törvények között, mígnem az 1806-ban indult katonai reformok fejlődési irányt mutattak számára. Az 1801-es perirat alapján kijelenthetjük, hogy a generális insurrekció magára vonatkoztatva is érvényesnek találta a császári-királyi hadseregben érvényes katonai törvényeket. Ezeknek megfelelően törvényesen jártak el Vitay perében: a tanúk vallomásaikat kényszerítés nélkül tették a törvényi keretek szerint előírt hadbíróság előtt. A generális insurrekció esetében tehát már 1801-ben, az 1808-as modernizációs törvények előtt is felismerhetjük a regularizációs jelleget.
2. Az ügyiratban szereplő tanúvallomások és tiszti megjegyzések tartalmaztak olyan kijelentéseket, amelyek alapján feltételezhetjük a közvitéznek és tisztek számára egyaránt megjelenő, a kor katonai erényeivel megegyező erkölcsi normát. A hűség, hazaszeretet és vitézség hívószavai meghatározták a Natio Hungarica és a generális insurrekcióban részt vevők gondolkodását. A Vitay-per anyaga ugyan önmagában kevés bizonyíték erre, de az 1808-ban megjelent szabályzatok és regulák egyértelművé teszik a kor katonai erényeinek jelenlétét a magyar katonai gondolkodásban.
3. A hadijog feladata, hogy keretet teremtsen a hadviselésnek, illetve a katona erkölcsi nevelésének is. A perirat rámutat arra, hogy a katonai erények az insurrekcióról kialakítani kívánt társadalmi képpel párhuzamosan elítélték az erkölcsi

²⁸ MNL, HVM. Nemesi felkelés iratai (1800–1801). IV-1/g.2. No. 12.

²⁹ MNL, HVM. Nemesi felkelés iratai (1800–1801). IV-1/g.2. No. 13.

kárt, amit a Natio Hungarica alkotmányának őrzője, az inszurgens közvitéz ejtett lopásával. A társadalmi jogállását tekintve nemes Vitay nem tehetette meg nemtelen társával szemben a katonai és büntetőjogi értelemben is erkölcsi bűnként értelmezett lopást. A hadijog, amely a szabályzatok révén a közvitézek számára is egyértelmű manifesztumként jelent meg, ilyen módon eszközévé vált az erkölcsi nevelésnek, amely újabb jele a generális inszurrekció regularizációs folyamatának.

A továbbiakban érdemes részletes vizsgálat alá vetni az 1808-ban kiadott inszurgens regulamentumok által elvárt katonai erényeket és ezek megjelenését a drill felépített képzési struktúrájában. Az inszurgensek képzési ideje ismerten rövid volt mind az 1800-as, mind pedig az 1809-es mozgósítás során. Ezért a vádban szereplő katonai erényekre történő ránevelést hasznos lehet összevetni a Natio Hungarica körében terjesztett propagandaanyagokkal is, amennyiben azok széles körben megjelentek a kiképzést megelőző időben, vagy akár annak konkrét ideje alatt.³⁰

Felhasznált irodalom

- A hivatkozott peranyag levéltári anyaga Egerben található, a Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltárában. MNL, HVM. Nemesi felkelés iratai (1800–1801). IV-1/g.2. No. 9-13.
- Ács Tibor (1995): A XIX. századi magyar katonai gondolkodás irányzatai. In Ács Tibor (szerk.): *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest: Zrínyi, 76–107.
- BODA Mihály (2021): *A katonai erények. Hadtörténelmi példákkal szemléltetett katonai etikai elmélet*. Budapest: Ludovika. Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/157472>
- BODA Mihály (2023): *A katonai erények története. Katonai személyiségjegyek Nyugat-Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig*. Budapest: Ludovika.
- KOVÁCS András – MARTINKÓ József – BÁRDOS László (2002): *Katonapedagógia*. Egyetemi jegyzet. Budapest: ZMN HDI – Pedagógiai és Pszichológiai Tanszék.
- Grundsätze (1806): Erzherzog Karl Ludwig Johann von Habsburg-Lotharingen: Grundsätze der höheren Kriegskunst. In GOTTFREICH László et al. (szerk.): *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest: Zrínyi, 1974, 497–499.
- FORGÁCS Balázs (2020): *Gerillák, partizánok, felkelők. Az irreguláris hadviselés elméletének története – korunk kihívásai*. Budapest: Zrínyi.
- HAUTZINGER Zoltán (2011): *A magyar katonai büntetőeljárás fejlesztési irányai*. Pécs: PTE ÁJK – Dialóg Campus.
- HAHNER Péter (2021): *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1642–1815*. Pécs: Kronosz.
- HEIDEGGER, Martin (1993): *Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről (1809)*. Budapest: T-Twins.
- JUDSON, Pieter M. (2024): *A Habsburg Birodalom*. Budapest: Osiris Társadalomtudományi Könyvtár.

³⁰ Jelen dolgozatomban nem hivatkoztam, hiszen tárgyamat közvetlenül nem érintette, azonban kiemelésre fontosnak tartom Nagy Ágoston ide vonatkozó irodalomtörténeti munkásságát, amelyben kiemelten vizsgálta az 1809-es propaganda-irodalom eredményességét.

- KENYERES István (2021): A fiskális-katonai állam kezdetei Európában a 16. század első felében. *Századok*, 155(4), 761–782. Online: https://epa.oszk.hu/03300/03328/00046/pdf/EPA03328_szazadok_2021_04_761-782.pdf
- LÁZÁR Balázs (2009): *A magyar királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai korabeli katonai szótárral*. Budapest: Nap.
- LÁZÁR Balázs (2024): *Újoncoktól a generálisokig. Válogatott írások az újkori hadtörténelem témaköréből*. Budapest: Line Design.
- NAGY-L. István (2013): *A császári-királyi hadsereg 1765–1815. Szervezettörténeti és létszámviszonyok*. Pápa: Gróf Esterházy Károly Múzeum. Online: <https://bit.ly/44BhcE9>
- SECHER, Reynald (2023): *A vendée-i mészárlás. Népiirtás francia módra*. Budapest: Századvég.
- SZÚCS Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető.
- WESS, Mitchell (2020): *A Habsburg Birodalom nagystratégiája*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- ZAMOYSKI, Adam (2015): *Napóleon bukása és a bécsi kongresszus (1814–1815)*. Budapest: Park.